

UDK 332.135(7)
Bibliid 0543-3657, 71 (2020)
God. LXXI, br. 1178, str. 34–50
izvorni naučni rad
Primljen: 29.3.2020.

*Ivan DUJIĆ*¹

Procesi integracija među državama Severne Amerike pre i nakon 2016. godine

SAŽETAK

Da li su mogući procesi integracija država Severne Amerike nakon ekonomskih kriza od 1929. godine naovamo? U ovom radu polazi se od hipoteze da su ekonomske krize bile glavni razlog dugoročnog uključivanja Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u složen proces međudržavne saradnje, posebno sa Kanadom i Meksikom. Predmet ovoga rada jesu procesi integracija među državama Severne Amerike pre i nakon 2016. godine. Cilj rada je da se primenom uporednog metoda ukaže na činjenicu da je nakon globalne ekonomske i migracione krize, kao i nakon 2016. godine, nastavljena saradnja država Severne Amerike, uprkos promenjenoj političkoj klimi u SAD. Zabrinjavajuće prisustvo radikalne retorike u SAD može dovesti u pitanje procese integracija, ali i razvoj kapitalizma i demokratije.

Ključne reči: Severna Amerika, procesi integracija, saradnja, SAD, ekonomske krize, politička klima, politički diskurs

Uvod

Postoji mogućnost da u periodu sveopšte krize funkcionisanja kapitalizma i uspona radikalne desnice zajednički prostor Kanade, SAD i

¹ Naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: ivan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Meksika prestane da postoji kao Severna Amerika.² Tesne veze između Kanade, SAD i Meksika, uspostavljene nakon sticanja nezavisnosti, dovele su do višestrukih oblika međuzavisnosti. S druge strane, iako Kanada i Meksiko nisu tesno povezani, ove države zaokupljaju pažnju naučne i šire javnosti posebno zbog, kako se čini, njihovog pozitivnog odgovora na promenu političke klime u SAD nakon 2016. godine.

Dublja analiza pokazuje da promena političke klime u SAD svakako nije rezultat iznenadnih i neočekivanih događaja, već predstavlja odgovor na stare ekonomske krize i pogrešne politike. U ovom radu razmatra se uticaj ekonomskih kriza u periodu od 1929. do 2008. godine kao glavnog razloga dugoročnog uključivanja SAD u proces šire međudržavne saradnje, što čini hipotezu ovoga rada. Namera da se putem procesa integracija postepeno ostvari proces integrisanja tri države Severne Amerike u zajedničku zonu slobodne trgovine bila je privlačan izazov koji bi se, sa aspekta promenjene političke klime u SAD, mogao prevesti u pitanje: Da li procesi integracija zahvaljujući slobodnoj trgovini mogu da sačuvaju koncentraciju moći jedne države u odnosima sa drugim državama ili dovode do gubitka njene moći?

U godinama nakon Hladnog rata, kada je proces globalizacije postao očigledan, procesi integracija među državama Severne Amerike ostvarivali su se, između ostalog, i na temelju odluke SAD da preduzeća sa sedištem na njihovoj teritoriji premeste u Meksiko. To je bila odluka koja će docnije izazvati nezadovoljstvo u SAD, posebno nakon globalne finansijske i šire ekonomske krize 2008. godine, kada je za predsednika izabran Barak Obama. Najnovija istraživanja pokazuju da se nezadovoljstvo procesima integracija ispoljava ne samo u ekonomskom i politikološkom, već i u sociološkom pogledu. Posledično, veoma slabi procesi integracija među državama Severne Amerike poslužili su kao jedan od razloga za potpunu promenu političkog diskursa u SAD koji će dobiti svoj konačan izraz 2016. godine pobedom Donalda Trampa.

Procesi integracija država Severne Amerike imaju specifičnu osobinu – ne osporavaju postojanje države i njenog suvereniteta, što se najjasnije vidi na primeru SAD koje su i nakon Hladnog rata ostale jedan od najvažnijih subjekata međunarodnih odnosa. U ovom radu se primenom uporednog metoda daje dvojak odgovor na istraživačko pitanje: Da li opstanak procesa integracija među državama Severne Amerike nakon 2016. godine zavisi samo od promenjene političke klime u SAD? Rad polazi od razlika u

² Postoje tri definicije ovog pojma. Po prvoj, Severnu Ameriku čine Kanada i SAD. Druga definicija je šira: ona polazi od toga da se u države Severne Amerike, osim Kanade i SAD, ubraja i Meksiko. Dujić je u prethodnim istraživanjima koristio ovu širu definiciju. Napokon, treća definicija je najšira: ona polazi od toga da Severnu Ameriku, osim Kanade, SAD i Meksika, čine i države tropskog pojasa do Karipskih ostrva i Panamskog zemljouza.

političkom diskursu SAD pre i nakon 2016. godine, kao i od argumenta da promenjen diskurs ne mora nužno da dovede do prekida procesa integracija, što je i u skladu sa konstruktivističkom teorijom u međunarodnim odnosima.

Umesto da period dugoročne saradnje među državama Severne Amerike u oblasti slobodne trgovine bude okončan od 2016. godine, činjenica je da je, zahvaljujući Kanadi i Meksiku, saradnja ovih država nastavljena bez obzira na promenjenu političku klimu u SAD. U tom smislu, potpisivanje Sporazuma o slobodnoj trgovini Kanade i SAD predstavljalo je početak produbljene saradnje država Severne Amerike.³ Polazeći od toga da procesi integracija među državama Severne Amerike traju od 80-ih godina XX stoleća, ovaj rad nastoji da podstakne šira istraživanja promenjene političke klime u SAD.

U kontekstu nastavljene saradnje među državama Severne Amerike, rad nadalje ukazuje na mogućnost da se nastave i procesi integracija pod uslovom da Kanada i Meksiko i po tom pitanju vrše snažan uticaj na SAD. Prekid procesa integracija imao bi za posledicu pregrupisanje država koje su pred završetak Hladnog rata definisale svoje politike u korist procesa (pod)regionalnih integracija – stvaranjem trgovinskih blokova. U slučaju država Severne Amerike to bi značilo da bi svako drugačije delovanje prethodno definisanih politika u pravcu značajnih promena bitno povuklo za sobom novo traženje mesta i uloge države u promenljivim međunarodnim odnosima.

Proces integracija među državama Severne Amerike

Diskusija o tome da li su, i u kojoj meri, države sposobne da dovedu do značajnog preokreta u međunarodnim odnosima kreće se u pravcu njihove volje da pozitivno ili negativno određuju dalji tok međusobne saradnje. Prevedeno na jezik konstruktivističke teorije u međunarodnim odnosima države imaju slobodu da nastave ili obustave saradnju. Promenjena politička klima u SAD može poslužiti kao primer slobodne volje države da svojom politikom utiče na dalju sudbinu saradnje između država Severne Amerike.

Države Severne Amerike, pre i nakon 2016. godine, nemaju isti politički diskurs po pitanju procesa integracija. Stiče se utisak da su usvojena dva suprotna politička diskursa od čije prevage zavisi budući tok procesa

³ Za dvostrani međunarodni ugovor Kanade i SAD o slobodnoj trgovini, videti: The Government of Canada, 'The Canada-U.S. Free Trade Agreement, Trade: Securing Canada's Future', the Government of Canada (ed.), 1987, Internet: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/assets/pdfs/agreements-accords/cusfta-e.pdf>, 24/08/2019. Takođe, videti i: Ivan Dujić, „Uloga NAFTA u razvoju ekonomske saradnje zemalja Severne Amerike“ (studijski rad), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006, str. 4-5.

integracija. Ova činjenica je značajna, posebno ako se ima u vidu promjenjena politička klima u SAD, koja može predstavljati ključan činilac u određivanju dalje sudbine procesa integracija.

Početak procesa integracija među državama Severne Amerike ne vezuje se samo za završetak Hladnog rata, već i za okončano konstituisanje Kanade, SAD i Meksika. Ove tri države nastoje da uspostave ravnotežu političkog uticaja unutar šireg geografskog prostora Severne Amerike. Međutim, Meksiko je i dalje pod ekonomskim uticajem SAD, tako da ostaje aktulna rečenica koju je izgovorio Porfirio Dijaz (Díaz), jedan od meksičkih predsednika: “¡Pobre México, tan lejos de Dios y tan cerca de los Estados Unidos!”.⁴ Umesto da je zbog zajedničkog španskog kulturnog nasleđa ostao deo ekonomija država Latinske Amerike, Meksiko je na prelazu iz XIX u XX, kao i iz XX u XXI stoleće ostao ekonomski zavisn od SAD.

Dok je diskutabilno da li ekonomska zavisnost Meksika od SAD utiče na jačanje ili slabljenje demokratije u Meksiku, činjenica je da su procesi integracija među državama Severne Amerike bili jedan od ključnih, pozitivnih činilaca koji su doprineli promeni vlasti u Meksiku mirnim putem 2000. godine. I nova vlast je zadržala pozitivan politički diskurs u odnosu na procese integracija među državama Severne Amerike.⁵ Za razliku od Meksika, koji je nastavio sa političkim diskursom podržavanja kontinuiteta procesa integracija, od promene političke partije na vlasti 2016. godine SAD su promenile diskurs po tom pitanju.

Osim što je uspešno prevazišao promenu političke partije na vlasti Meksiko je, nakon pristupanja Sporazumu o slobodnoj trgovini država Severne Amerike 1994. godine – koji je predstavljao proširen Sporazum o slobodnoj trgovini Kanade i SAD – istovremeno zapao u valutnu krizu.⁶ Ovu krizu uspeo je da prebrodi zahvaljujući ekonomskoj i političkoj podršci SAD, što je podstaklo dalju međuzavisnost država Severne Amerike.⁷

⁴ „Jadni Meksiko, tako daleko od Boga, tako blizu Sjedinjenim (Američkim) Državama!“. Ovu rečenicu u svojim istraživanjima koristi Gomes u kontekstu značaja državnih granica Meksika za strateške studije. Videti: María Luisa Pastor Gómez, “México: entre el muro de la frontera Norte y la porosidad de la frontera Sur”, *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Documento de Análisis No. 73, 2016, p. 2.

⁵ Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, (ur.) Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2017, str. 106.

⁶ ‘The North American Free Trade Agreement (NAFTA)’, in *Integrated Database of Trade Disputes for Latin America and the Caribbean (IDATD)*, Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL), 1992, Internet: https://idatd.cepal.org/Normativas/TLCAN/Ingles/North_American_Free_Trade_Agreement-NAFTA.pdf, 12/07/2019.

⁷ The International Monetary Fund (IMF), ‘The United States’, in: Ben Thirkell-White (ed.), *The IMF and the Politics of Financial Globalization: From the Asian Crisis to a New International Financial Architecture?*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005, p. 187.

Procesi integracija pre 2016. godine

Iako je ekonomskih kriza bilo i pre 1929. godine, značaj ekonomske krize završetkom 20-ih godina XX stoleća ogledao se u skretanju od regularnih tokova u međunarodnim odnosima i potrebi da se radi na boljem rešavanju ekonomskih problema u SAD i drugim državama. Kriza je bila pokazatelj da konačno treba da se radi na ostvarivanju vizije o institucionalizaciji ekonomske međuzavisnosti u međunarodnim odnosima. U tom smislu krenulo se u pravcu sprovođenja dugoročnih politika stvaranja međunarodnih ekonomskih organizacija.

Diskusija o razmerama jedne krize moguća je pod uslovom se utvrdi šta je njen uzrok i kakve su njene posledice. Ekonomska kriza iz 1929. godine bila je toliko ozbiljna da Galbreit primećuje da se „u povesti ekonomije i finansija nijedna godina ne ističe toliko kao 1929“.⁸ Posledice krize proizvele su bitnu prekretnicu u unutrašnjim i međunarodnim odnosima, posebno ekonomskim odnosima.

Ekonomska kriza iz 1929. godine bila je najveći motiv za uspostavljanje institucionalne međuzavisnosti – ustanovljavanjem međunarodnih ekonomskih organizacija čiji je zadatak da putem međudržavne saradnje ublaže posledice krize. Najnovija sociološka istraživanja ukazuju na to da je ekonomska kriza jedan od uzroka koji doprinose promeni političke klime u državi, kao u slučaju SAD. Delujući tako da inicira krupne promene u sveukupnim unutrašnjim i međunarodnim odnosima, ekonomska kriza traži da se na nju odgovori promenom političke klime.

Odgovor na ekonomsku krizu u krajnjem slučaju može dovesti do autoritarnog populizma, koji svodi demokratiju i njena načela na prividnu vladavinu slabo obrazovanog stanovništva, kao što je to slučaj u SAD.¹⁰ Međutim 1929. godina ne može se smatrati godinom uspostavljanja autoritarnog populizma. On je usledio je u digitalnoj eri, nakon ekonomske krize iz 2008. godine. Autoritarni populizam se nije pojavio 1929. godine zbog toga što su SAD, dugoročno gledano, odgovorile pozitivno na tadašnju ekonomsku krizu – nastavile su da primenjuju načela demokratije.

U analizi ekonomskih odnosa u SAD, Galbreit ukazuje na činjenicu da je ekonomska kriza iz 1929. godine bila rezultat nerealnog rasta cena nepokretnosti, kao i akcija na Njujorškoj berzi (New York Stock Exchange – NYSE), koje su neposredno po izbijanju krize naglo obarane. Radilo se o

⁸ John Kenneth Galbraith, *A Short History of Financial Euphoria*, Penguin Books, London, 1994, p. 70.

⁹ John Abromeit, 'Frankfurt School Critical Theory and the Persistence of Authoritarian Populism in the United States', in: Jeremiah Morelock (ed.), *Critical Theory and Authoritarian Populism*, University of Westminster Press, London, 2018, p. 12.

¹⁰ John Abromeit, op. cit., p. 6.

pokušaju da se bez posredovanja države stekne ogroman prihod. Istraživanja koje je Galbreit sproveo pokazuju da sticanje prihoda podizanjem cena nepokretnosti i akcija u krajnjem slučaju može dovesti do potpunog kolapsa tržišta akcija.¹¹

Iako su se SAD potpuno oporavile od ekonomske krize iz 1929, posledice su se osetile i izvan SAD. Jedan od simptoma ekonomske krize bio je pojava specifične diktature koja građanske vrednosti i ljudska prava priznaje samo određenom delu stanovništva, koja podstiče i slavi upotrebu fizičke sile od strane policije, i javno pokazuje vojno naoružanje. Navedene osobine diktature prati negativan socijalni diskurs, prema kome su društvo i država u opasnosti od rasnih, verskih i drugih manjina u odnosu na većinu.¹²

Negativan socijalni, ali i politički diskurs koji ne podržava dalje procese integracija, usled promenjene političke klime u SAD, rezultuje slabljenjem demokratije i njenih načela, što može dovesti u pitanje opstanak SAD kao nacije. Novija istraživanja, među kojima su i istraživanja Dujića, pokazuju da je reč o otvorenoj građanskoj naciji u kojoj se pridaje veći značaj društvenom ugovoru.¹³ Nakon krize iz 1929. godine SAD su uspele da izbegnu pojavu autoritarnog populizma i sačuvaju demokratiju zahvaljujući kojoj će prevazići posledice ekonomske krize.

Galbraith u svojim istraživanjima ukazuje na činjenicu da su zbog ekonomske krize mnogi izgubili ogromna bogatstva zbog sunovrata NYSE.¹⁴ Pokušaj da se spasu vrednosti javnih akcija nije uspeo, ostao je strah od gubitka bogatstva zbog uočenih nepravilnosti u radu NYSE, koji se proširio izvan granica SAD. Ovo znači da posledice ekonomske krize mogu da izazovu lančanu reakciju globalnih razmera, što u krajnjem slučaju može dovesti do povlačenja države iz međunarodnih ugovora, posebno onih koji se tiču mira, i moguće izolovanosti od regularnih tokova u međunarodnim odnosima.

Zahvaljujući spremnosti da se trajnije uključe u tokove međunarodnih odnosa, SAD su u godinama nakon ekonomske krize neprekidno razvijale i negovale diskurs aktivnog uključivanja u procese saradnje među državama. Kako Kisindžer navodi, SAD su težile da se vrate na međunarodnu scenu zbog opasnosti od izbivanja novoga rata.¹⁵ Povratak SAD tokom Drugog svetskog rata na međunarodnu scenu bitno je odredio

¹¹ John Kenneth Galbraith, op. cit., pp. 75-80.

¹² John Abromeit, op. cit., p. 9.

¹³ Ivan Dujić, „Klimatske izbeglice kao sledeća faza globalizacije i osnova za ponovo planiranje svetskog (ne)reda“, *Međunarodni problemi*, vol. LXVIII, No. 4, 2016, str. 318-319.

¹⁴ John Kenneth Galbraith, op. cit., pp. 81-84.

¹⁵ Henry Alfred Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994, pp. 377-379.

dalji tok događaja u međunarodnim odnosima: nakon napuštanja zlatnog standarda u deceniji naftnih kriza postepeno su započeti procesi integracija među državama.¹⁶

Za razliku od ekonomske krize iz 1929. godine, ekonomska kriza iz 1987. godine bila je izazov za međunarodne odnose, posebno ako se sagleda u kontekstu nepromenljivih tokova događaja. Dokaz da zbog ekonomske krize 1987. godine nije nastupio ozbiljan preokret u međunarodnim odnosima, potvrđuju nastavljeni procesi integracija među državama Severne Amerike početkom 1989. godine – stupanjem na snagu odredbi Sporazuma o slobodnoj trgovini Kanade i SAD.¹⁷ Zahvaljujući adekvatnom odgovoru SAD na krizu, Sporazum o slobodnoj trgovini ostao je na snazi i narednih decenija.

Uspeh da se na adekvatan način odgovori na ekonomsku krizu iz 1987. godine značio je da su međunarodni odnosi ostali nepromenjeni. Zato se postavlja pitanje: Kakav je bio odgovor SAD na ekonomsku krizu iz 1987. godine? Iz istraživanja Galbreita vidi se da je odgovor SAD na ekonomsku krizu bio smeo pokušaj da ekonomija nesmetano funkcioniše, bez obzira na novi sunovrat NYSE.¹⁸ Ovo je, dugoročno gledano, odložilo pojavu autoritarnog populizma.

Osim toga, uspešan odgovor na ekonomsku krizu u suštini je delovao preventivno – sprečio je nazadovanje u kapitalizmu, o čemu će biti više reči u analizi procesa integracija među državama Severne Amerike nakon 2016. godine. Sposobnost SAD da izbegnu nepredvidive i nesagledive posledice ekonomske krize na unutrašnje i međunarodne odnose zavisila je od stepena institucionalne međuzavisnosti u međunarodnim odnosima. Njihov odgovor na krizu omogućili su mehanizmi donošenja političkih odluka u sadejstvu sa nekoliko činilaca, kao što su: sistem blagostanja, sindikati,

¹⁶ Zanimljivo je da naftne krize tokom 70-ih godina XX stoleća – koje su se odlikovale iznenadnom nestašicom naftnih derivata od kojih je zavisilo tržište SAD – nisu prekinule započete procese integracija. Naprotiv, iskorišćavanje nalazišta nafte u Meksiku za potrebe tržišta SAD bio je jedan od razloga da se procesi nastave. O državama Severne Amerike po ovom pitanju, videti: Owen Saunders, 'The Energy Sector in Regional Agreements', in: Simonetta Zarrilli and The United Nations Conference on Trade and Development (eds), *Trade Agreements, Petroleum and Energy Policies*, New York and Geneva, 2000, p. 62. Podatak o autoru navedenog poglavlja može se naći na početku ovog dokumenta, u odeljku *Preface*.

¹⁷ The Government of Canada, 'The Canada-U.S. Free Trade Agreement, Trade: Securing Canada's Future', the Government of Canada (ed.), internet: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/assets/pdfs/agreements-accords/cusfta-e.pdf>, 24/08/2019, p. 304. Za podatak da je dvostrani međunarodni ugovor o slobodnoj trgovini Kanade i SAD potpisan 1987. godine, videti: Ivan Dujčić, „Uloga NAFTA u razvoju ekonomske saradnje zemalja Severne Amerike“, op. cit., str. 4.

¹⁸ John Kenneth Galbraith, op. cit., pp. 97-98.

pomoć države u sticanju prihoda od poljoprivrede, i osiguranje depozita u bankama i štednim i kreditnim udruženjima.¹⁹

U kontekstu procesa integracija među državama Severne Amerike nakon ekonomske krize iz 1987. godine, završetak Hladnog rata ostaće upamćen po tome što je Sporazum o slobodnoj trgovini država potpisnica postao trostran međunarodni ugovor. Ulazak Meksika u zonu slobodne trgovine potvrđen je početkom 1994. godine kada su počele da se primenjuju odredbe Sporazuma koje su se prvobitno odnosile na Kanadu i SAD. Od tada je na Severnu Ameriku počelo da se gleda kao na širi (pod)region Novoga sveta.²⁰

Međutim, treba istaći da je 1990. godine, kada je dvostrani međunarodni ugovor bio na snazi, Kanada zapala u ekonomsku krizu koja je mogla da zaustavi procese integracija među državama Severne Amerike. U Kanadi je, prema Galbreitu, ekonomska kriza bila rezultat enormnog rasta maloprodajnih lanaca trgovine, kao i rasta cena njihove robe. Zbog nezakonitog poslovanja, vlasnici maloprodajnih lanaca u Kanadi, kao i u SAD, bili su primorani da prodaju svoju nepokretnost kako bi namirili nagomilani dug prema partnerima, ali Kanada kao država nije učestvovala u tome.²¹

Pošto je završetak Hladnog rata predstavljao početak posthladnoratovskog perioda, postavlja se pitanje šta obeležava ovaj period sa aspekta unutrašnjih odnosa u SAD, kao i međunarodnih odnosa. Period intenzivne, tesne i višestruke saradnje među državama do 2016. godine bio je obeležen negovanjem neoliberalizma i opšteprihvaćenog diskursa o značaju demokratije i njenih načela, čak i nakon ekonomske krize 2008. godine. U ovom periodu se, osim diskursa o značaju demokratije, neguje i diskurs o značaju ljudskih prava, posebno prava intelektualne svojine, koja čine sastavni deo Sporazuma o slobodnoj trgovini država Severne Amerike.²²

SAD su pre posthladnoratovskog perioda radile na stvaranju i unapređivanju neoliberalizma koji je proizveo socijalne nejednakosti koje će se značajno produbiti nakon 1990. godine sa okončanjem Hladnog rata. Ovo tvrđenje potkrepljuju sociološka istraživanja Abromajta koji ukazuje na primetan porast nejednakosti, ali i nezaposlenosti. To je imalo za posledicu porast siromaštva i socijalne nesigurnosti koji su bitne odlike posthladnoratovskog perioda.²³

¹⁹ op. cit., p. 98.

²⁰ U prethodnim istraživanjima, Dujić je koristio termin „Severnoamerički region“ da bi ukazao na zajednički prostor koji čine Kanada, SAD i Meksiko. O tome videti, na primer, u: Ivan Dujić, „Uloga NAFTA u razvoju ekonomske saradnje zemalja Severne Amerike“, op. cit., str. 15.

²¹ John Kenneth Galbraith, op. cit., p. 102.

²² O pravu intelektualne svojine, videti Deo 6 i Poglavlje 17 Sporazuma o slobodnoj trgovini država Severne Amerike.

²³ John Abromeit, op. cit., p. 12.

Šta povezuje neoliberalizam i procese integracija među državama Severne Amerike pre 2016. godine? Polazeći od toga da je neoliberalizam pre 2016. godine bio u skladu sa diskursom o potrebi država da se integrišu u trgovinske blokove, procesi integracija među državama Severne Amerike pretpostavljali su sprovođenje politika u korist višestrukog povezivanja država kako bi se ostvarila vizija o slobodnoj cirkulaciji ljudi, robe i kapitala. U istraživanjima procesa integracija, uključujući i procese integracija među državama Severne Amerike, Dujić ukazuje na činjenicu da procesi integracija nisu mogući bez slobodne cirkulacije ljudi, robe i kapitala.²⁴

Značaj procesa integracija među državama Severne Amerike na prelazu iz XX u XXI stoleće, ogledao se u tome što pozitivan politički diskurs po pitanju integracija nije dovodio u pitanje status SAD. Umesto da preduzmu konkretne korake u rešavanju pitanja njihovog statusa u procesima integracija, SAD su najavljivale ponovne pregovore u vezi s revizijom Sporazuma o slobodnoj trgovini država Severne Amerike kako bi dodatno osnažili svoj uticaj u odnosu na uticaj Kanade i Meksika. Međutim, umesto najavljenih pregovora, ostao je na snazi važeći Sporazum, uprkos ozbiljnim kritikama na njegov račun.²⁵

Procesi integracija među državama Severne Amerike su nastavljeni, iako su docnije uočene manjkavosti Sporazuma, kao i šire posledice globalne finansijske krize. U prilog tome govori ekonomska i politička međuzavisnost Kanade i Meksika od SAD, što je omogućilo dalju primenu Sporazuma o slobodnoj trgovini država Severne Amerike. Tako je, na primer, zabeležen rast spoljne trgovine Meksika i SAD završetkom prve decenije XXI stoleća.²⁶

Globalna finansijska kriza nije zaobišla ni spoljnu politiku SAD gde je služila kao potpora procesima integracija među državama Severne Amerike. Pre 2016. godine SAD su bile uverene da promena političke klime neće uticati na spoljnu trgovinu zbog pozitivnog diskursa prema održavanju zajedničke zone slobodne trgovine među državama Severne Amerike. Barak Obama se kao predsednik SAD rukovodio dugoročnom vizijom da će, stvaranjem

²⁴ Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, op. cit., str. 88.

²⁵ Obama je najavljivao nove pregovore o Sporazumu. Međutim, ova najava nije uzeta u obzir tako da je postojeći sporazum ostao i dalje na snazi. O ovome videti u: Daniel P. Erikson, 'Obama & Latin America: Magic or Realism', *World Policy Journal*, 2008, p. 103.

²⁶ Obe države su se nakon globalne finansijske krize znatno oporavile u sferi spoljne trgovine. Godine 2010, Meksiko i SAD ostvarile su prihod od izvoza u vrednosti od 250, odnosno 959 milijardi SAD dolara, a što se prihoda pri uvozu tiče od 159, odnosno 900 milijardi SAD dolara. Videti: The World Trade Organization (WTO), 'World trade developments', in: The World Trade Organization – WTO (ed.), *International Trade Statistics 2011*, Geneva, 2011, p. 36.

Severnoameričke unije, proces integracija dostići viši nivo ekonomske i političke međuzavisnosti.²⁷

Polazeći od pozitivnog diskursa prema procesima integracija, kao i definisanih politika država Severne Amerike u korist međusobnih integracija, veći izazov je predstavljala globalna migraciona kriza. Istraživanja pokazuju da je i globalna migraciona kriza doprinela promeni političkog diskursa prema procesima integracija.²⁸ Međutim, čini se da promena političke klime u SAD neće rešiti problem migracija.

Procesi integracija nakon 2016. godine

Promena političke klime u SAD – koja dobija pun izraz 2016. godine – predstavlja složen odgovor na prethodne ekonomske krize. Traganje za odgovorom na pitanje u kojoj meri su ostvareni različiti oblici međuzavisnosti država pretpostavlja sagledavanje ekonomskih kriza kao generatora potrebe da se međuzavisnost država potvrdi u međunarodnim odnosima kako bi se, dugoročno gledano, stvorio privid uspostavljenog poretka. S druge strane, ekonomske krize koje dovode do otuđivanja kapitala, posebno u svetu finansija, teže da deluju kao ključni pokazatelji (ne)uspešnih kapitalističkih odnosa.²⁹

Procesi integracija među državama Severne Amerike našli su se na meti ozbiljnih kritika koje su sastavni deo sveopšte krize funkcionisanja kapitalizma, vrednovanja kapitalističkih odnosa i autoritarnog populizma. Istraživanja pokazuju da je negativan diskurs prema procesima integracija u SAD rezultat autoritarnog populizma koji se odlikuje, između ostalog, i negativnim stavom prema pripadnicima različitih manjina.³⁰ Tome treba dodati i odbijanje da se i dalje priznaju ekonomska i socijalna prava migrantima iz Meksika.³¹

Da li je nepriznavanje manjina u skladu s kapitalizmom na kome počiva ekonomija SAD? Posmatrano sa aspekta kapitalizma koji se razvija u SAD, nepriznavanje manjina ne samo da nije u skladu s kapitalizmom, već je i u

²⁷ Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, op. cit., str. 152.

²⁸ John Abromeit, op. cit., p. 15.

²⁹ John Kenneth Galbraith, op. cit., p. 70.

³⁰ Zabrinjavajuće negativan stav prema manjinama u SAD može se objasniti činjenicom da belci – koji su nekada činili većinu – postaju manjina. Na osnovu savremenih socioloških istraživanja uočava se pogrešno uverenje da su se mnoge manjine izborile za pravo na ravnopravnost, ne zajedno s belcima, već na štetu belaca. Videti: Vegas Tenold, *Everything You Love Will Burn: Inside the Rebirth of White Nationalism in America*, Nation Books, New York, 2018, p. 17.

³¹ John Abromeit, op. cit., p. 15.

potpunoj suprotnosti sa mogućnošću većeg procenta iskorišćavanja ljudskog potencijala, kao važnog resursa na kome počiva kapitalizam. O tome govori Galbraith koji upućuje na značaj manjina za tržište SAD koje se temelji na konkurenciji i promociji proizvoda.³²

Koliko je nepriznavanje manjina u neskladu s kapitalizmom potvrđuju i istraživanja Fridmana koji ukazuje na činjenicu da je kapitalizam u SAD bio izazov da se u njegov razvoj uključe i manjine. Osim toga, istraživanja Fridmana pokazuju da je postepen razvoj kapitalizma *per se* pretpostavio i priznavanje prava manjinama da budu ne samo kupci, već i aktivni učesnici u proizvodnji i prodaji proizvoda. Reč je o stolecima dugom razvoju kapitalizma – uglavnom zasnovanog na proizvodnji i sticanju prihoda – koji je postepeno težio da bude opšteprihvatljiv i za manjine.³³

Šta povezuje procese integracija među državama Severne Amerike i promenu političke klime u SAD nakon 2016. godine sa razvojem kapitalizma? Činjenica da autoritarni populizam u SAD ne priznaje manjine u pravom smislu reči zahteva da se dalji razvoj kapitalizma sagleda iz perspektive „kompleksa nezakonitog prisvojenja“ (*'usurpation complex'*), što je predmet socioloških istraživanja.³⁴

Izbor Trampa za predsednika SAD 2016. godine predstavlja ključnu prekretnicu koja je za sobom povukla dalekosežne posledice u vođenju unutrašnje i spoljne politike. Koliko ima istine da se značajne promene, uključujući i promene političke klime, ne dešavaju „preko noći“ vidi se u činjenici da je izbor Trampa za predsednika SAD posledica akumuliranog nezadovoljstva postojećim stanjem u unutrašnjoj i spoljnoj politici, koje se artikulisalo u Pokret čajanka (the Tea Party Movement). Od godine 2004, kada je osnovan, do globalne finansijske krize, ovaj pokret dobio je najviše na značaju nakon izbora Obame za predsednika.³⁵

³² John Kenneth Galbreith, *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*, The Houghton-Mifflin Company, Boston, 1956, pp. 98-100.

³³ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, pp. 93-94.

³⁴ Izraz „kompleks nezakonitog prisvojenja“ retko se upotrebljava u širim društvenim naukama. Reč je o posebnom izrazu koji je prvi upotrebio Adorno u kontekstu traženja odgovora na pitanje da li državni poglavar poseduje osobine autoritarne ličnosti, odnosno da li može preuzeti stvari u svoje ruke. Zanimljivo je da Adorno ovaj izraz koristi u kontekstu traženja odgovora na pitanje da li je predsednik SAD Frenklin Ruzvelt bio autoritarna ličnost. Abromajt navodi slučaj Trampa koji je u javnom obraćanju pre i neposredno nakon izbora 2016. godine, obećao da će preduzeti radikalne korake prema pojedinim manjinama, bez obzira na moguće negativne posledice po ugled SAD. U suštini, radi se o neosnovanom strahu da će manjine i dalje *prisvajati* ekonomska prava koja inače pripadaju moćnim belcima. Videti: Theodor W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality*, Harper, New York, 1950, p. 685; John Abromeit, op. cit., p. 15.

³⁵ John Abromeit, op. cit., p. 12.

Obeležje ideologije Pokreta čajanka je ograničen i nazadni diskurs po kome SAD treba ponovo da egzistiraju na rasnim razlikama koje su postojale od sticanja nezavisnosti do građanskog rata. Naglasak je na ključnoj ulozi belaca u razvoju kapitalizma, u odnosu na crnce i druge manjine, uključujući i one iz Meksika. Uključivanje svih manjina u razvoj kapitalizma nakon građanskog rata bio je razlog da se stvori pogrešno uverenje da je došlo do nezakonitog prisvojenja prava na razvoj kapitalizma od strane onih koji nisu belci.³⁶ Stoga je usledila reakcija Pokreta čajanka u vidu zahteva za ponovnim uspostavljanjem dominacije belaca, kao jedinim nosilaca razvoja kapitalizma.

Ubrzani porast uticaja Pokreta čajanka na političkoj sceni SAD od završetka prve decenije XXI stoleća do 2016. godine, ali i neposredno nakon što je Tramp stupio na dužnost predsednika, značio je prihvatanje diskursa po kome će razvoj kapitalizma u SAD biti u rukama većine. Kolika je mogućnost da pripadnici manjina budu isključeni iz daljeg razvoja kapitalizma u SAD možda se najbolje vidi na primeru Trampovog zalaganja da se nakon njegovog izbora za predsednika pokrene pitanje državljanstva potomaka meksičkih imigranata.³⁷ To nesumljivo pokazuje da će razvoj kapitalizma u SAD ubuduće zavisiti od većine – belaca koji se smatraju jedinim nosiocima prava na razvoj društva i države.

Prihvatanje diskursa po kome razvoj kapitalizma u SAD zavisi od većine suprotan je istraživanjima Fridmana koja upućuju na veći broj učesnika u određivanju dinamike razvoja. Izrazito radikalna retorika Pokreta čajanka i Trampa, koja zagovara isključivanje pripadnika manjina iz daljeg razvoja kapitalizma, povlači za sobom pitanje značajno narušenog ugleda SAD u svetu zbog diskriminacije prema manjinama.³⁸ Ugled SAD mogao bi biti dodatno narušen, na primer, zbog diskriminacije prema meksičkim državljanima od čijih doznaka zavisi njihova matična država, kao i zbog zadržavanja imigranata i podignutog zida na granici Meksika prema SAD.

Posledično zahlađenje odnosa Meksika i SAD moglo bi da naruši ugled „kolosa sa Severa“. Ovu pretpostavku podržava odluka Trampa o zatvaranju granice prema Meksiku, koja ignoriše činjenicu da imigranti dolaze iz država koje su zapale u ekonomsku i/ili političku krizu.³⁹ Zapravo, svi imigranti dolaze u SAD u potrazi za boljim uslovima za rad. Međutim, na granici oni postaju žrtve promene političke klime u SAD.

³⁶ Ibid., p. 15.

³⁷ Ibid., p. 15.

³⁸ O negativnom stavu prema manjinama u SAD videti: David Norman Smith, 'Authoritarianism Reimagined: The Riddle of Trump's Base', *The Sociological Quarterly*, vol. 60, no. 2, 2019, p. 216.

³⁹ Kao kandidat za predsednika SAD Tramp je najavljuvao da će se duž granice prema Meksiku podići zid. Videti: John Abromeit, op. cit., p. 15.

S jedne strane, promena političke klime u SAD predstavlja neizvesnost ne samo za dalju sudbinu mnogih meksičkih imigranata, već i za procese integracija među državama Severne Amerike. Usled promene političke klime mogle bi biti pogođene i kompanije iz SAD u Meksiku, koje svedoče o postojanju tesnih veza između ovih država.⁴⁰ Dok se za prethodnu deceniju XXI stoleća može reći da je zbog globalne finansijske krize protekla u znaku slabljenja međunarodne trgovine – koja je sastavni deo procesa integracija – u ovoj deceniji veliko je pitanje da li će se uopšte procesi integracija nastaviti.

S druge strane, promena političke klime u SAD ima opravdanje u slobodnoj volji države da prekine saradnju sa drugim državama. Ovakva odluka države nalazi svoje utemeljenje u konstruktivističkoj teoriji u međunarodnim odnosima.⁴¹ Suština slobodne volje jeste u tome da se država zbog prekida saradnje ne sukobljava sa drugim državama, već da definiše drugačije odnose s njima. To je moguće zahvaljujući promenjenoj političkoj klimi koja određuje nove okolnosti u definisanju aktuelne politike – u korist ili protiv postojećeg stanja u međunarodnim odnosima.

Kada je reč o procesima integracija među državama Severne Amerike, stvarnost pokazuje da promena političke klime – koja nastaje kao rezultat promene političkog diskursa – teži da pozitivno ili negativno odredi tok procesa integracija. Promena koja vodi u pravcu negativnog političkog diskursa po tom pitanju ne bi bila moguća da se autoritarni populizam u SAD nije povezao s radikalnom retorikom Pokreta čajanka, koju je potpuno usvojio i najviše radikalizovao Tramp.⁴² Umesto da populizam ostane deo diskursa u korist procesa integracija, on se zapravo vezao za autoritarni oblik koga odlikuje, između ostalog, i postojanje radikalne retorike, inače malo korišćene u SAD tokom proteklih decenija.

Opređenost Kanade i Meksika za nastavak procesa integracija među državama Severne Amerike primorala je Trampa da 2018. godine pristane na nastavak procesa integracija – održavanjem zajedničke zone slobodne trgovine. Nevoljan pristanak SAD da nadalje podrže zajedničku politiku procesa integracija doveo je do preimenovanja Sporazuma o slobodnoj trgovini država Severne Amerike u Sporazum Kanada–SAD–Meksiko.⁴³ Odluka da se

⁴⁰ Ivan Dujčić, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, op. cit., str. 152.

⁴¹ Odluku države da se zbog prekida saradnje ne sukobljava s drugim državama možda najbolje objašnjava Vend (Wendt) koji ukazuje na postojanje unutrašnjeg i spoljnog suvereniteta. Videti: Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 206-208.

⁴² John Abromeit, op. cit., p. 15.

⁴³ The Government of Canada, 'A new Canada-United States-Mexico Agreement', 2018, Internet: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords->

neguje snažan pozitivan diskurs po pitanju procesa međusobnih integracija predstavlja hrabar korak Kanade i Meksika, posebno ako se ima u vidu štetan uticaj negativnog diskursa u SAD prema ovim procesima.

Dujić u prethodnim istraživanjima ukazuje na činjenicu da ljudski i prirodni resursi uvek služe kao osnova za sprovođenje procesa integracija ne samo među državama, već i unutar države.⁴⁴ Istorijski posmatrano, ljudski i prirodni resursi prvobitno su služili za ostvarivanje procesa integracija unutar države, koji je tokom Hladnoga rata podignut na viši nivo – proces integracije među državama. U slučaju Kanade, SAD i Meksika vidi se da viši nivoi procesa integracija nakon 2016. godine prolaze kroz period krize koja se ispoljava u obliku autoritarnog populizma, kao u SAD.

Da li su procesi integracija među državama Severne Amerike mogući uprkos negativnom političkom diskursu u SAD? Uticaj Kanade i Meksika u korist procesa integracija među državama Severne Amerike može doprineti opstanku ovih procesa, pod uslovom da se relativizuje negativan politički diskurs SAD. U protivnom, Kanada i Meksiko bi bile primorane da redefinišu spoljne politike u pravcu traženja saradnje sa drugim državama u korist međunarodne trgovine.

Polazeći od činjenice da negativan politički diskurs SAD može odneti prevagu koja nameće osetljivo pitanje svrsishodnosti procesa integracija među državama Severne Amerike, složeni i isprepleteni odnosi Kanade, SAD i Meksika mogli bi da se redefinišu tako da ubuduće ne podržavaju zajedničku zonu slobodne trgovine. Tako bi se vratili na staru definiciju pojma Severna Amerika koja je do 80-ih godina XX stoleća obuhvatila Kanadu i SAD.⁴⁵ Osim toga, postavlja se intrigantno pitanje: Da li bi parcijalizacija zajedničke zone slobodne trgovine na nezavisne prostore Kanade, SAD i Meksika bila u skladu s međunarodnim odnosima nakon Hladnog rata?

Negativan politički diskurs SAD prema procesima integracija među državama Severne Amerike kreće se u pravcu nagoveštaja značajnih promena u međunarodnim odnosima. Jedna od njih je potreba da se definiše intenzitet saradnje među državama Severne Amerike zbog neizbežnog uticaja SAD na dalji tok procesa integracija. Može se očekivati da niži nivo saradnje među državama dovede do povratka na klasično shvatanje mesta i uloge države u složenim međunarodnim odnosima.

[commerciaux/agr-acc/cusma-aceum/index.aspx?lang=eng&_ga=2.23268025.2009263689.1569675716-49156474.1569675716,27/08/2019](https://www.commerciaux/agr-acc/cusma-aceum/index.aspx?lang=eng&_ga=2.23268025.2009263689.1569675716-49156474.1569675716,27/08/2019).

⁴⁴ Ivan Dujić, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, op. cit., str. 44-45.

⁴⁵ Ivan Dujić, „Uloga NAFTA u razvoju ekonomske saradnje zemalja Severne Amerike“, op. cit., str. 15.

Zaključak

Promena političke klime u SAD značila je napuštanje starih odnosa prema prirodi međunarodnih odnosa i neizbežnu promenu političkog diskursa koji ne podržava procese integracija među državama Severne Amerike. Do promene političkog diskursa došlo je usled neshvatanja da međunarodni odnosi nisu posledica monotonih i statičnih, već složenih i raznovrsnih odnosa koji ne počivaju samo na načelu saradnje među državama. S pravom se može reći da promena političke klime u SAD predstavlja odgovor na složene i raznovrsne međunarodne odnose, zato što diskurs o saradnji među državama ne opstaje dugo, ukoliko je opterećen prethodnim ekonomskim krizama i pogrešnim političkim odlukama.

Najnovija sociološka istraživanja, na koja se ovaj rad oslanja, pokazuju da se valjano objašnjenje za promenu političke klime u SAD vezuje za razvoj kapitalizma. U razvoju kapitalizma ne sme se zanemariti niti povrediti načelo uključivanja pripadnika manjina, kao i imigranata koji doprinose jačanju složenih veza između države domaćina i država iz kojih oni dolaze. Međutim, načelo uključivanja pripadnika manjina i imigranata u razvoj kapitalizma ne bi smelo da se svede na prećutno postavljanje pitanja o svrsishodnosti procesa integracija među državama Severne Amerike.

Brz uspon Trampa na političkoj sceni i njegov izbor za predsednika SAD zahvaljujući Pokretu čajanka, ali i globalnoj finansijskoj krizi, pokrenuli su pitanje daljih koraka u vezi s procesom integracija među državama Severne Amerike. Izbor Trampa za predsednika SAD 2016. godine predstavlja značajnu prekretnicu u određivanju budućeg toka procesa integracija, ne toliko zbog negativnog diskursa prema ovim procesima, koliko zbog izrazito zabrinjavajuće radikalne retorike i Pokreta čajanka i aktuelnog predsednika SAD. Umesto uobičajene retorike koja se odlikuje stepenom tolerancije prema manjinama i imigrantima, kao i prema procesima integracija u korist razvoja kapitalizma, na sceni je radikalna retorika i opasnost da se iz razvoja kapitalizma isključe manjine i imigranti.

Postavlja se pitanje da li su procesi integracija među državama Severne Amerike dovoljno uticajni da bi mogli da opstanu nakon 2020. godine, kada će se održati naredni izbori za predsednika SAD. Treća decenija ovoga stoleća trebalo bi da potvrdi ili ospori značaj daljih procesa integracija među državama Severne Amerike. Razvoj događaja u međunarodnim odnosima pokazuje da su procesi integracija među ovim državama došli u fazu kada je potrebno ili prevazići autoritarni populizam ili okončati procese integracija. Zaustavljanje procesa integracija među državama Severne Amerike značilo bi i prekid tesne saradnje između Kanade, SAD i Meksika.

U naučnoj i široj javnosti prisutan je diskurs da su međunarodni odnosi, kao i procesi integracija, u stanju neizvesnosti. Postavlja se pitanje opstanka procesa integracija među državama Severne Amerike zbog promenjene

političke klime u SAD. Samo mudre buduće političke odluke sa pozitivnim diskursom po ovom pitanju mogu sačuvati procese integracija.

Bibliografija

- Abromeit, John, "Frankfurt School Critical Theory and the Persistence of Authoritarian Populism in the United States", in: Jeremiah Morelock (ed.), *Critical Theory and Authoritarian Populism*, University of Westminster Press, London, 2018, pp. 3-28.
- Adorno, Theodor W. et al., *The Authoritarian Personality*, Harper, New York, 1950, p. 685.
- Dujić, Ivan, *Novi svet i Evropa: Od početka globalizacije do globalne finansijske i migracione krize*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2017, str. 88, 106.
- Dujić, Ivan, „Klimatske izbeglice kao sledeća faza globalizacije i osnova za ponovo planiranje svetskog (ne)reda“, *Međunarodni problemi*, vol. LXVIII, no. 4, 2016, str. 309-326.
- Dujić, Ivan, „Uloga NAFTA u razvoju ekonomske saradnje zemalja Severne Amerike“, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006.
- Erikson, Daniel P., "Obama & Latin America: Magic or Realism", *World Policy Journal*, 2008, pp. 101-107.
- Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, pp. 93-94.
- Galbraith, John Kenneth, *A Short History of Financial Euphoria*, Penguin Books, London, 1994, pp.70-102.
- Galbreith, John Kenneth, *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*, The Houghton-Mifflin Company, Boston, 1956, pp. 98-100.
- Gómez, María Luisa Pastor, "México: entre el muro de la frontera Norte y la porosidad de la frontera Sur", *Instituto Español de Estudios Estratégicos*, Documento de Análisis No. 73, 2016, p. 2.
- Kissinger, Henry Alfred, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994, pp. 377-379.
- Saunders, Owen, "The Energy Sector in Regional Agreements", in: Simonetta Zarrilli and The United Nations Conference on Trade and Development (eds), *Trade Agreements, Petroleum and Energy Policies*, New York and Geneva, 2000, p. 62.
- Smith, David Norman, "Authoritarianism Reimagined: The Riddle of Trump's Base", *The Sociological Quarterly*, vol. 60, no. 2, 2019, pp. 210-223.
- Tenold, Vegas, *Everything You Love Will Burn: Inside the Rebirth of White Nationalism in America*, Nation Books, New York, 2018, p. 17.

- The Government of Canada, "A new Canada-United States-Mexico Agreement", 2018, Internet: https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/cusma-aceum/index.aspx?lang=eng&_ga=2.23268025.2009263689.1569675716-49156474.1569675716, 27/08/2019.
- The Government of Canada, "The Canada-U.S. Free Trade Agreement, Trade: Securing Canada's Future", the Government of Canada (ed.), 1987, Internet: <https://www.international.gc.ca/trade-commerce/assets/pdfs/agreements-accords/cusfta-e.pdf>, 24/08/2019, p. 304.
- The International Monetary Fund (IMF), "The United States", in: Ben Thirkell-White (ed.), *The IMF and the Politics of Financial Globalization: From the Asian Crisis to a New International Financial Architecture?*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005, p. 187.
- "The North American Free Trade Agreement (NAFTA)", in *Integrated Database of Trade Disputes for Latin America and the Caribbean (IDATD)*, Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL), 1992, Internet: https://idatd.cepal.org/Normativas/TLCAN/Ingles/North_American_Free_Trade_Agreement-NAFTA.pdf, 12/07/2019.
- The World Trade Organization (WTO), "World trade developments", in: The World Trade Organization – WTO (ed.), *International Trade Statistics 2011*, Geneva, 2011, p. 36.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 206-208.

INTEGRATION PROCESSES IN NORTH AMERICAN COUNTRIES BEFORE AND AFTER 2016

ABSTRACT

Are the integration processes in North American countries viable after the 1929 economic crisis? This paper draws on the hypothesis that economic crises were the main reason for the long-term involvement of the United States (US) in the complex process of inter-state co-operation, particularly with Canada and Mexico. The subject of the paper are integration processes among North American countries before and after 2016. The purpose of the paper is to point to the fact that after the economic and migration crisis and from the 2016 onwards, the co-operation continued despite the altered US political climate. The worrying persistence of radical rhetoric in the US can call into question integration processes as well as the development of capitalism and democracy.

Key words: North America, integration process, co-operation, the US, economic crises, political climate, political discourse.